

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

TÓTH K. JÓZSEF

ÖRMÉNY IDENTITÁS A DUALIZMUSKORBAN

1. AZ ETNIKAI TUDAT ÉS VÁLTOZÁSA AZ ELMÚLT ÉVSZÁZADOKBAN

Mivel a köznyelvben és a különböző társadalomtudományi ágakban (szociológia, történelem, néprajz, kulturális antropológia) nem egységes az etnikai tudat, illetve egyes elemeinek a definíciója, ezért a következőkben felsorolom, hogy én milyen értelemben kívánom ezeket használni. Helyenként kivédhetetlen, hogy ezek közhelyesnek tűnjenek, de mégis fontosnak tartom pontosan definiálni a fogalmakat.

A csoport köznapi értelemben valamilyen szempontból együvé tartozó személyek vagy dolgok összessége. Így szinte bármilyen tulajdonság (foglalkozás, életkor) alapján csoportosíthatók az emberek, azonban nem feltétlenül kapcsolódik a külső megfigyelő által alkotott ilyesféle csoportokhoz identitás is a tagok részéről. A pszichológusok a társadalmi csoportok definíciójában az egyének egymás közötti érintkezéseit (interakcióit) és a közös tulajdonságok mellett a közös célok meglétét hangsúlyozzák. Alapvető csoport az emberi személyiség kialakulásában a család, és hatással van a személyiségre a későbbi munkahelyi, szabadidős, politikai-világnézeti csoportokban való részvétel. Az úgynevezett *társadalmi nagycsoportok* (foglalkozási, kor, etnikai) esetében a csoporttagok összetartozása inkább jelképes, hiszen nem ismerik személyesen mind egymást.

A nemzet (nation), vagyis az emberi társadalom nagycsoportja azokból áll, akik az adott nemzet tagjainak vallják magukat, illetve akiket ez a közösség tagjaként elfogad.¹ A nemzet összetartozását elsősorban a közös kultúra, nyelv, szokások, történelem, lakóterület adja. Az angol szakirodalomból átvett *identitás* kifejezés magyarul kilétet, mibenléte, azonosságtudatot, kötődést jelent. Ez több elemből állhat: van nemi, nemzeti vagy életkorhoz kapcsolódó identitás, illetve a társadalmi, családi szerepek is részei az egyén identitásának. A személyiségfejlődéshez kapcsolhatóan az emberek életszakaszaiban kialakul, majd változik az identitása, a környezettől függően különböző elemei válnak meghatározóvá, az emberi cselekvést befolyásolóvá. Ez egészséges emberi személyiségnél egységes, harmonikus, egymásnak nem ellentmondó elemekből áll össze, míg ellenkező esetben akár különféle lelki betegségekről is beszélhetünk, mely szélsőséges esetben akár tudathasadáshoz, a személyiség összeomlásához is vezethet. A csoportok is kialakítanak közös normákat, szabályokat, nézeteket amelyek az adott csoport identitását adják. Az emberek sokszor azt a vonásukat hangsúlyozzák, emelik ki, amelyik környezetüktől megkülönbözteti őket. Egy személy identitását jól be lehet mutatni azáltal, ha felsoroljuk milyen csoportokba tartoznak: pl. az örmények római katolikusok, erdélyi lakosok, stb.

Többszörös identitáson azt értjük, ha az egyén több nemzethez, nemzeti kisebbséghez, etnikai, vallási vagy egyéb csoporthoz tartozónak egyszerre vallja magát. Általában etnikailag vegyes házasságokban született gyermekek tartoznak ide. Ez a mindennapok során, az érvényesülés

érdekében inkább előnyös, de sokszor zavart nemzeti identitástudatot eredményezhetnek külső diszkriminációs folyamatok. Szerencsés, ha ilyenkor a személyek nem kényszerülnek valamelyik identitás feladására.

A nemzeti kisebbség egy adott társadalom azon tagjainak csoportja, akik nem a többségi nemzettel azonosulnak, hanem egy olyan másik nemzettel, amely rendelkezik államai, vagy ennek létrehozására törekszik.²

Az etnikai/etnokulturális/néprajzi csoport, vagy más néven etnikum egy adott társadalom azon csoportja, amely tagjai olyan közös kulturális identitással bírnak, amely különbözik a többségtől vagy a többi etnikai csoporttól.³ Az etnikai kisebbség kevésbé különül el a többségtől, szemben a nemzeti kisebbséggel, vagy éppen nemzeteken átnyúló identitást jelez (pl. a több különböző anyanyelvvel rendelkező cigányok vagy zsidók). Különösen a kevert etnikumú Balkánon figyelhető meg sokféle etnikum, ahol hasonló nyelvet beszélve, például a vallás alapján különülnek el (bosnyákok, bunyevácok, sokácok stb.) Ezen etnikai jegyek alapján kialakulhatnak nemzetek is (például macedónok), akik már önálló állam létrehozására is törekednek.

A magyar néprajzi szakirodalom szóhasználatában az etnikai csoport szinonimája a néprajzi csoportnak, és nem jelent feltétlenül sem idegen nemzetiségű, sem a magyarságtól eltérő származású közösségeket.⁴ Az etnikai csoporton belül két altípus különböztethető meg:

a) azok a csoportok, amelyek sajátos „mi” tudattal rendelkeznek (közös eredet, rendi kiváltságok, területi elkülönülés) pl. székelyek, hajdúk, kunokjászok,

b) a környezetük ragasztja az adott csoportra a gyakran gúnyos elnevezést különfajta előítélet: más vallás, feltételezett más eredet, nyelvi elszigetelődés, elvándorlás, közigazgatási-területi különállás alapján, például: palócok, csángók, barkók.

Etnokulturális csoport: a néprajzi kutatás határolja el különféle jellegzetességek (pl. vallás, viselet, nyelvjárás, házassági szokások) alapján környezetétől.⁵ Az érintett személyek sokszor egyáltalában nincsenek ilyen különbözőségük tudatában, és a környezetük sem feltétlenül tartja őket eltérő csoportba tartozónak.

Táji csoport: olyan csoport, amelynek alapját vagy keretét kisebb-nagyobb táj vagy vidék alkotja, (pl. bodrogiak, nyírségiak, sárköziak).⁶

Vallási vagy egyéb kisebbség: a többségtől csak a kultúra meghatározott szeletében tér el (vallás, nemi szokások, fogyatékoság, lakóhely, életkörülmények stb.), nem definiálják magukat eltérő etnikumként (pl. melegek). Sokszor a negatív diszkrimináció sújtja az ilyen kisebbségeket.

Sok esetben e csoportok sajátos metszeteként jelenik meg egy népcsoport: a cipszerek (felvidéki németek), bűgerek (Börzsöny hegységben élő németek) esetében egyszerre táji, másrészt nemzetiségi a csoport.

Az asszimiláció szó eredete a latin *similis* (hasonló) főnév, illetve *assimilo* (hasonlóvá válik) ige. E fogalmat társadalomtudományokban egyes csoportok másokhoz való hozzáidomulása, beolvadása és befogadása megjelölésére használják. Szélesebb értelemben véve bármilyen csoportjellemző (szokások, értékrend) átvétele, szűkebb értelemben egyes etnikumok más

csoportba való beolvadása. Az asszimilációhoz hasonló értelemben használatos kifejezés az *akultu-ráció*, ami egy kultúra teljes elvesztésének és egy új kultúra felvételének folyamatként értelmezhető. Egyes tudományos iskolák eltérő jelentéstartalommal használják e két fogalmat, azonban általában csak árnyalti eltérések fogalmazódnak meg azzal kapcsolatban, ahogy egy csoport tagjai szakítanak eredeti szokásaikkal és életmódjukkal, alkalmazkodnak a többség értékeihez és normáihoz, és a többség befogadja őket.⁷

A *szegregáció* egy (etnikai vagy társadalmi) csoport helyileg való elkülönülése, különösen egy településen (főleg nagyobb városokon) belül. Ha mindegyik kerületben ugyanolyan arányban élnek az egyes etnikumok, akkor beszélhetünk nulla közeli szegregációról. Amennyiben valahol többen élnek, kiszámítható a disszimilációs indexszám, amely százalékban mutatja, hogy az adott populáció mekkora részének kell elköltöznie eredeti lakhelyéről ahhoz, hogy egyenletesen szétosztódjanak a város területén. Az angolszász szakirodalom kifejezését átvette a magyar kutatók közül Gyáni Gábor. Mivel itt a disszimiláció nem az asszimilációval ellentétes folyamatot (mássá válást), hanem földrajzi elkülönülést jelöl, célszerűbbnek tartom az elkülönülési mutató kifejezés használatát a disszimilációs index magyarázataként.

2. NEMZETISÉGEK EGYÜTTÉLÉSE VAGY BEOLVADÁSA

Az asszimiláció mellett a szociológus Anthony Giddens még két modellt fogalmaz meg a kultúrák találkozásának a leírására:

Olvasztótégely: a bevándorlók hagyományait nem adják fel a már hosszabb ideje betelepedett népek körében uralkodó szokások kedvéért, hanem az eltérő hagyományokból új kulturális minták születnek.⁸

Kulturális pluralizmus (cultural pluralism): a sokféle (szub)kultúra egyenlő helyzetben van egy adott társadalomban. A csoport különbségek azonban sokszor társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségekkel kapcsolódnak össze, s nem a nemzeti közösségekben való egyenlő, de független részvétellel.⁹

Hanák Péter történész szerint az asszimiláció a nemzetté válás folyamán a más közösséghez is tartozó egyének, csoportok hovatartozási választását, majd később a kialakult nemzetbe való beolvadást, az új nemzeti közösséghez való lojalitást, a nyelv és nemzettudat elfogadását is tartalmazó azonosulást jelenti.¹⁰ Ennek három szakaszát különbözteti meg:

Az asszimilálódott személyek gyakran lelkesebbek az újonnan felvállalt nemzetiséggel kapcsolatban, mint azok akik már generációk óta tagjai annak. Az ilyen személyeket szokták (néha gúnyos) *neofitáknak* nevezni. A lelkesedésben bizonyára szerepet játszik a csoportpszichológiában megfigyelt azon jelenség, hogy ha egy csoportba való bekerüléshez bizonyos erőfeszítést kell tennünk, akkor nagyobbra becsüljük a csoporttagságot.

Miles Gordon társadalomkutató szerinti fázisok:

1. megtelepedés és alkalmazkodás;

2. kettős kötődés, bizonyos helyzetekben (konfliktus, népszámlálás) választás elé kényszerül az egyén, ilyenkor különböző szempontok alapján döntenek, hova sorolják be magukat (pl. egzisztenciális érdek, személyes élmények);
3. beolvadás: az új nemzethez való tartozás már egyértelmű, az eredeti pedig másodlagossá válik, és inkább csak a kisebbségi kultúra ismeretében és érdeklődésben, szimpátiában nyilvánul meg.
4. akulturáció (kulturális beolvadás): a befogadó társadalom nyelvének, kultúrájának elsajátítása;
5. strukturális (társadalmi) integráció (beilleszkedés): megnyitja az utat a befogadó társadalom formális és informális szerveződése felé;
6. teljes felszívódás.¹¹

Az asszimiláció több szakasza különleges körülmények között egy generáción belül is le tud zajlani, külső körülmények (pl. államhatalom nyomása, valamilyen konfliktus) erősíthetik, illetve gyengíthetik. Jellemzőbb a *lassú adaptálódás* amikor fokozatosan, generációk között megy végbe a kultúraváltás. Nem szükségszerű a teljes beolvadás, az eredeti kultúra feladása nem feltétlenül következik be, illetve egyes megkülönböztető jegyek (vallás, jogállás) megmaradnak (ilyenkor egy nemzeten belüli etnikai csoportokról beszélhetünk: pl. székelyek). Ha valamilyen esemény (erőszakos befolyás, történelmi kataklizma) megtöri az asszimilációs folyamatot, az egyének nemzettudata összezavarodhat, vagy éppen az asszimiláció visszájára fordul, ilyenkor *disszimilációról* beszélünk. A disszimiláció folyamán általában tudatosan újra a már esetleg elfelejtett etnikai sajátosságok (nyelv, öltözködés, viselkedés) irányába fordul az illető, és érzelmileg is eltávolodik attól a nemzettől, amely irányában a beolvadási folyamat már megkezdődött. Az asszimilálódás foka jellemezhet egyéneket, de közösségeket is. Sajnálatos, ha esetleg úgy vesztek el saját kultúránkat, hogy nem sajátítják el mélyebben a többségi kultúrát (pl. cigányok), így ők jelentősen hátrányos élethelyzetbe kerülnek.

3. A NÉPSZÁMLÁLÁSOK MÓDSZERTANA ÉS AZ ADÓDÓ HIBÁK

A mai fogalmaink szerinti népszámlálások a 19. század második felében alakultak ki, és tartalmukban folyamatosan változtak. 1870-ig bezárólag nem kérdezték meg az állampolgárok anyanyelvét, csak a vallását. Az ezt követő népszámlálásokon az anyanyelvre kérdeztek rá az állampolgároknál, amire természetesen egy választ lehetett adni. Mivel az ország nagyobb része, és az örmények által lakott régiók is soknyelvű, mai szóval élve „multikulturális” térségek voltak, általában mindenki több nyelven beszélt. Főleg az etnikailag vegyes házasságokból született gyermekek esetében lehet többes identitásról beszélni. Ezért a népszámlálási eredményeket nem lehet másnak tekinteni, ami volt: az abban a pillanatban feltett kérdésre adott válasznak. Így nem lehet kizárni, hogy egy személy életében lefolyt népszámlálások alkalmával hol örménynek, hol magyarnak „íratta be” magát. Amíg 1880-ban és 1890-ben a népszámlálások alkalmával egyértelműen az anyanyelvre kérdeztek rá, ezután azonban az anyanyelv fogalma felpuhult. Ugyanis a Monarchia nyugati felében a hétköznapi beszélt nyelvet (Umgangssprache) rögzítették, s vélhetően ehhez akarták közelíteni a Lajtán inneni területek felmérését is. Így 1900-tól Magyarországon is már a következő megfogalmazás szerepelt a kérdőíveken: „*Mi az anyanyelve, vagyis az a nyelv, amelyet magáénak vall s legjobban és legszívesebben beszél?*” Tehát olyan irányban értelmezték át a

kérdést, ami lehetőségét adott a „nem magyarnak született” személyek számára is ezen etnikum soraiba „átigazolni”. Sokan ennek is tulajdonítják, hogy a statisztikai adatokban a magyarok száma megugrott a századforduló után.¹²

4. A HAZAI ÖRMÉNYSÉG A NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN

Amikor az örmény anyanyelvűek vallási megoszlását vizsgáljuk, meglepő módon csak mintegy kétharmaduk örmény katolikus vallású, és az 1%-nyi görög katolikus mellett további harmaduk római katolikus. Utóbbiak feltehetően olyan helyen születtek, illetve éltek, ahol nem volt a közelben örmény katolikus egyházközség. Tehát nincsen teljes korreláció az örmény anyanyelv és a vallás között; ami azt is előrejelzi, hogy akik az egyiket már elvesztették mint elsődleges kötődési viszonyt, nagy valószínűséggel a másikat is elveszítik pár generáción belül. A nyelvi asszimiláció szinte kizárólag magyarosodást mutat, amit megerősít a római katolikus hit felvétele, hiszen Erdélyben döntő többségben magyar anyanyelven beszélnek e vallásfelekezet hívei.

Az örmény nyelvet beszélő magyar állampolgárok 93%-a anyanyelvének tartotta e nyelvet, 6% magyar anyanyelvű személyt találunk, akik örményül is beszéltek. Az többi más anyanyelvű, örményül beszélő személyek száma összesen sem éri el az e nyelvet beszélők 1%-át. Kétnyelvűségi mutatók az asszimiláció és a polgárosodás együttjárását is mutatja, hiszen a városlakók lényegesen nagyobb arányban beszéltek magyarul, mint falusi társaik. Az örménység e mutatóival a cigányság mutatói is nagy hasonlóságot mutatnak. A cigány etnikumnál már ekkor igen vegyes nyelvhasználat és a nyelvi asszimiláltság magas foka volt megfigyelhető annak ellenére, hogy kulturálisan és társadalmi kapcsolataikban nem kerültek nagyon közel a magyarsághoz vagy más etnikumokhoz, és a polgárosodásban sem voltak előrehaladott állapotban. Így a hasonló mutatók ellenére nem találhatunk sok hasonlóságot az örmények és a cigányok között; legfeljebb azt, hogy mindkét etnikum őshazája, illetve anyaországának tekinthető területei igen messze estek a Kárpát-medencétől. Mindenképpen több egyezést találnánk a zsidósággal kapcsolatban, azonban mivel ők nem vallották magukat anyanyelvi kisebbségnek, így nem állnak rendelkezésünkre az ő részletes nyelvhasználati mutatóik. A két etnikum összehasonlítása külön tanulmányt igényel.

A kettős nyelvhasználat az örmény - nem örmény vegyes házasságok velejárója is lehet. Minden felmenőjében örmény személy egyre kevesebb akadt a korszak végére, amit az 1910-es népszámlálás eredménye is mutat: mindösszesen 121 fő. Az 1857-es évi 6961 főnek ez mindösszesen kevesebb, mint 2%-a, ami a több ezres kiinduló létszámot tekintve akár a világtörténelem egyik legnagyobb mértékű asszimilációjának is tekinthető, és a korabeli Magyarország egyetlen más kisebbségének adatai sem hasonlíthatók ehhez. Képtelenségnek tűnik, hogy az eltelt 53 év alatt az 1857-ben örmény anyanyelvűek 98%-a meghalt vagy elvándorolt volna, hiszen az örmények körében az átlagéletkor kifejezetten magasnak tekinthető, és elvándorlásról egyáltalán nem szólnak adatok. Ezért egyszerűen arról van szó, hogy az asszimiláció egy generáción belül végbement. Mint említettem, az örmény katolikus hívők létszámának csökkenése korántsem volt ilyen mértékű. Bár az 1890-es népszámlálástól kezdve az eredmények publikációjakor nem tüntették fel külön az örmény katolikus és keleti örmény vallást, mégis egyedül Szamosújváron 1100 híve volt 1910-ben az örmény katolikus egyháznak.¹³ Összesen tehát több ezerre tehető azon magyar állampolgárok (döntően magyar

nemzetiségűek) száma, akiket örmény katolikusnak kereszteltek. Több példa akadt arra is, hogy örmény születésű személy latin rítusú római katolikus pappá lett. Ennek oka talán az, hogy a korszakban kezdetben jóval több örmény katolikus pap volt, mint ahánynak a meglévő 4 egyházközség munkát és megélhetést adhatott, így kézenfekvő volt, hogy ezek a papok a római rítusú gyülekezetekben plébánosként szolgáltak. A 4 örmény egyházközség lakói vallásukhoz erősen ragaszkodtak, a 20. századra döntően a vallás jelentette az örmény etnikai tudatot.

4.1. Társadalmi rétegződés

A hazai örmény családok közül 53 nyert nemességet, ezek közül gróf lett beodrai Karátsonyi Guido 1858-ban, illetve az 1741-ben magyar nemességet nyert Markovits-család leszármazottai számára a két világháború között elismerték egyik ősük spizzai grófi címét. 5 bárói rangemelésről tudunk: szamosújvárnémeti Dániel Ernő 1896-ban, 1911-ben eleméri és ittebei Kiss Antal, Pap Géza 1912-ben. A Lukács-család leszármazottai 1912-ban vehették fel a bárói rangot, amely anyai ágról, a Perényi-családról szállt rájuk. A Kapri-család igazából bukovinai illetőségű volt, és már a 18. században galíciai, illetve osztrák báróságot nyertek, s az utódok között voltak, akik Magyarországon laktak. Összehasonlításképpen a hazai zsidó családok közül 346 nyert nemesítést, ezen felül 26-an báróságot.¹⁵

A Karátsonyi-család kezén a Bánságban összesen majdnem 32 000 hold volt, az összes örmény földbirtok majdnem fele (ezenkívül Jenő grófnak voltak Fejér és Pest-Pilis vármegyében is birtokai). A Dániel-család inkább középbirtokosnak tekinthető, hiszen az itt szereplő családtagok összesen birtokoltak mintegy 10 000 holdat, míg a Jakabffyak 5000-ret. A 100 holdnál kisebb birtokokat nem tüntették fel, további 32 nemescsaládot nem találtam meg a birtokosok között.

5. AZ ÖRMÉNY ETNIKAI TUDAT

Az 1848 előtti világban örménynek lenni jórészt rendi jellegű jogokat jelentett (Erzsébetváros és Szamosújvár városi és bíraskodási önkormányzata, kereskedőtársaságok és céhek gazdasági kiváltságai, szabad vallásgyakorlás és papválasztás). Ezek jellemző részben egy-egy település lakóit, mint közösséget illették meg. Az örmények elköltözésével és a rendi kiváltságok 1848-as eltörlését követően kiüresedett a korábbi „örmény natio” fogalma is. Ezután csoportképző tényezőként felsorolható az örmény anyanyelv és az örmény katolikus vallás, a családok endogámiájából következő rokoni kapcsolatok, illetve a szülőhelyhez, régióhoz kapcsolódó élmények. Bizonyos antropológiai jegyek (sötét szőrzet és bőr, köpcös termet stb.) szintén az összetartozást erősítették.

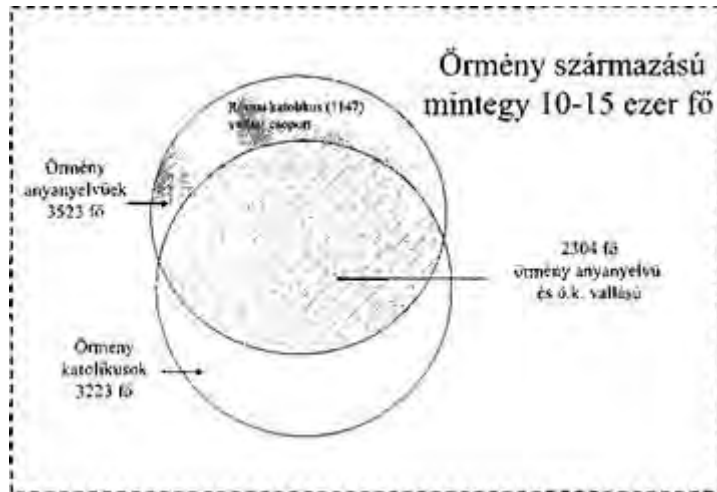
A kérdéskör megértéséhez tisztában kell lennünk azzal, hogy a dualizmus korában mit értettek a nemzetiség fogalma alatt. A reformkori előzményekkel összhangban a magyar politikai elit véleménye az volt, hogy a nemzet fogalma az egy államalakulat területén élő állampolgárok összességét jelenti. Mivel az ország Magyarország, ezért a *politikai magyar nemzet* fogalmába beletartozik a területen élő összes „*genetikus*” nemzetiség vagy nép melyek egyike a magyar nemzetiség is. Így a magyar nemzet és a magyar nemzetiség fogalma elvált egymástól, mintegy megkettőződött. Ezzel szemben egyes (szlovák, román, szerb) nemzetiségi

képviselők szerint az önálló etnikumot jelölő genetikus nemzetek alkotják az államot, így annak sem jellege, sem neve nem lehet az, hogy *magyar nemzet*.¹⁶ A megfogalmazás mint jogi álláspont (hiszen ez az 1868-as nemzetiségi törvény vitájánál merült fel) több volt, mint játék a szavakkal. Érdekes összevetni a század végi (egy 1973-as, és 1996-os), az akkori Magyarország lakói körében készült felmérésekkel, amelyekben a megkérdezettek majdnem háromnegyede a magyar nemzet részének tekintette az itt élő nemzetiségeket is.¹⁷

A dualizmus korában az egyre inkább asszimilálódott örménység egyes értelmiségi köreiből „örmény kulturális reneszánsz” jött létre: foglalkozni kezdtek saját történelmükkel, kultúrájukkal, s mindez publikálására *Armenia* néven folyóiratot hoztak létre, mely 1887 és 1907 között jelent meg. Magukat magyarörményként határozták meg, azaz politikai és anyanyelvi értelemben magyarként, de örmény szociokulturális örökséggel kiegészítve. Ekkor értékelték és ideologizálták saját szerepüket a Kárpát-medencében: mintegy a magyarság vérfrissülését hozó erősítésként. Az identitás megtartása érdekében cikkeikben újra és újra megfogalmazták, mit is jelent örménynek lenni. A lapban olvasható nemzetkarak-terológia szerint az örmények „*család- és vendégszerető, istenfélő, takarékos, szorgalmas, vállalkozó szellemű*” emberek. Az armenizmus néven megfogalmazott ideológiájuk szerint a magyar-örmény szinte magyarább a magyarnál, s mivel a két nép tulajdonságai úgy mond kiegészítik egymást, igen előnyös mindenki számára ez a vérkeresztelés. Ennek egyik jellemző példája, ahogy Szongott Kristóf főszerkesztő ír az *Arménia* induló számában: „*Szemlénk [...] a tudományos célon kívül szolgálatot fog tenni a magyar nyelvnek, terjeszteni fogja a magyarosodást, előmozdítja kultúr egyesületünk céljait - és követendő példát ad a nemzetiségeknek. Arméniánkban a magyar-örmény azt fogja folyton folyvást édes üdvöztőnkkel hangoztatni a nemzetiségek fülébe: -Példát adtam nektek, hogy a mit én is tettem, úgy cselekedjétek ti is. Én megtanultam a hazai nyelvet - tanuljátok meg ti is. Én mindig a haza érdekeit szolgáltam - ezt tegyétek ti is...*”.¹⁸ Nincs okunk kételkedni abban, hogy a különben gimnáziumi tanárként dolgozó Szongott a katedráról is ezt hirdette, és nem gondolkodott másként a többi magyar-örmény sem. Egyébként bár keresték a kapcsolatot a világban máshol élő örményekkel, de már elsősorban Magyarországhoz és a magyarokhoz kötődtek. Az örmény értelmiségiek tehát az *Arménia* folyóiratban megjelent cikkeikben teljesen elfogadták a magyar politikai elit nemzetfelfogását. Beolvadásuk tudatában teljesen elhatárolódnak a „rebellis” nemzetiségektől, és a magyarokkal közös „*mi tudattal*” rendelkeztek. Politikai értelemben a magyar nemzet részének tekintették magukat, és ezen belül kulturális értelemben örménynek, azonban hogy ez utóbbi alatt pontosan mit értek, nem írták le. A mai modern fogalmaink szerinti etnikum szót sehol sem használták, nem derül ki, hogy örménységük alatt vallási kisebbséget, nemzetiséget (nyelvi kisebbséget) vagy mi egyebet értek. Az örmények számtalan történeti példát tudnak felsorolni, hogy mikor vállaltak sorsközösséget a magyarsággal és miben gazdagították annak kultúráját. A magyarörmény „*egymásra találást*” szerencsére az azóta eltelt viharos esztendőök sem bontották meg, szemben például a zsidósággal, amely a dualizmus korában hasonlóképpen gondolkodott, de hamarosan azt kellett tapasztaniuk, hogy ők „nem eléggé magyarok”.

A legtágabb értelemben meghatározható etnokulturális csoport az „örmény származású” személyek csoportja. Az ő számuk jóval meghaladja a korban a tízezret, Szongott Kristóf 15 000 főről beszél¹⁹, ami a korabeli 13,7 milliós ország lakosságának megközelítőleg egy ezreléke. Ők azonosították magukat magyarörményként, ide tartoznak azok is, akik nem beszéltek az örmény nyelvet, vallásuk nem volt örmény katolikus és nem találjuk nyomát annak, hogy az örmény kulturális hagyományokat ápoltak volna. E csoport nagyobb része egyáltalán nem sorolható egy nemzeti kisebbség tagjai közé. Ez persze jelzi a hazai örmény közösség nagyfokú asszimilálódását is a korszakunkban. Az *Erzsébetvárosi Hírlap* egyik

cikkírója humoros tárcájában így fogalmaz: „Budapestén a képviselőházban nagy zavargások vannak a nagy urak között mert a kiráj [sic!] azt akarja, hogy az örmények ne beszéljenek magyarul, hanem németül”²⁰ Ezen nagy csoport részhalmazaiként értelmezhetők a pusztán örmény származásúak mellett az örmény anyanyelvűek, és az örmény katolikusok is. Lásd a következő ábrát az 1880-as népszámlálási adatokkal:

Egyértelműen vallási kisebbségi csoport az örmény katolikus hívek köre, akik a római katolicizmushoz tartoznak, annak egy rítusát képezik. A rendi társadalomban a vallás erős társadalmi csoportképző tényező volt, azonban örmény katolikus egyházközösségek csak 4 erdélyi településen voltak, így akik máshol éltek „automatikusan” a többségi latin rítusú római katolikus közösség tagjai lettek, ami pusztán rítusváltást jelentett. Érdekes, hogy görög katolikusnak keresztelt örményt a nemesi családfákban nem találtam, az 1880-as népszámláláson az örmény anyanyelvűek 1%-a volt görög katolikus. Ennek oka valószínűleg az, hogy az örmények által lakott vidékeken a görög katolikus vallás egyben román nemzetiséget is jelentett. A magyar görög katolikusok által lakott megyékben nem nagyon éltek örmények. Igazi áttérésről így nem beszélhetünk, a vizsgált személyek között ugyanis csak elvétve akadt olyan, akik nem voltak katolikus vallásúak. Azonban a rítusváltás mindenképpen eltávolodást jelentett az örmény kulturális tradícióktól. Más szempontból nézve pedig a vallásbeli hasonlóság az asszimilációnak nagyobb teret adott, mint például a zsidóság esetén. A hazai örmények a katolikus hitük miatt is nagyobb társadalmi távolságra voltak a románoktól, szerbektől, mint a magyaroktól. Ezt jól illusztrálják a házassági kapcsolatokat mutató családfák, melyek Gudenus János és társai jóvoltából nagy számban állnak rendelkezésre.²¹ Nem is nagyon akad példa, hogy egyes örmény családok asszimilációjuk során ne magyarrá váltak volna, még leginkább a bánágiak házasodtak az ottani németekkel, de később ez is a magyarsághoz való asszimilálódáshoz vezetett.

1880-ban 3523 fő vallotta magát örmény anyanyelvűnek (közülük 2304 fő örmény katolikusnak is), esetükben valóban nemzetiségi kisebbségről beszélhetünk. Azonban körükben sem találtam nyomát annak, hogy önálló államot vagy területi autonómiát szerettek volna alakítani (természetesen ennek a feltételei sem voltak meg). Magánleveleikben és közéleti megnyilatkozásaikban mindannyian kivétel nélkül a magyar nyelvet használták, csak családi körben és az üzleti szférában használták az örményt. Utóbbi esetben sokszor arra használták az anyanyelvüket, hogy ellenérdekelte tárgyaló partnereik ne értsék, hogy egymás közt mit beszélnek. Ezek alapján nem meglepő az sem, hogy nem szorgalmazták az örmény

nyelv egyenjogúsítását, hivatalos ügyekben való használatát. Az örmény települések iskoláiban is magyarul folyt a tanítás, és az örményt szinte mint egy idegen nyelvet tanulták.

Lábjegyzetek:

1. *Andorka Rudolf*: Bevezetés a szociológiába. Bp., 1997. 335.
2. *Andorka Rudolf*: i. m. 336.
3. *Andorka Rudolf*: i. m. 336.
4. *Kosa László-Filep Attila*: A magyar nép-táji történeti tagozódása. Bp., 1975. 42.
5. *Kosa László-Filep Attila*: i. ni. 44.
6. *Kása László-Filep Attila*: i. m. 45.
7. *Anthony Giddens*: Szociológia. Bp., 1995. 280.
8. *Anthony Giddens*: i. m. 280.
9. *Anthony Giddens*: i. m. 280
10. *Hanák Péter*: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. Történelmi Szemle 1974/4 513.
11. *Gordon, Milton M.*: Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins. New York, 1964. 60-84., különösen 71.
12. *Gyáni Gábor-Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete - a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2001. 145.
13. *Aldobolyi Nagy Miklós*: Örmény Szamosújvár- Magyar Szamosújvár. 10.
14. Spizza (Spic), kikötőhely és község volt Cattaro dalmát kerületi kapitányságban, az Adriai-tenger partján, 1878-ban a berlini kongresszus juttatta Ausztriának. A hazánkba költöző Markovits-család őse. Miklós velencei ezredes kamarai tisztségviselőként és bérlőként szerepel hazai forrásokban.
15. *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Bp., 2005. 55.
16. A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868. Szerk. Schlett István. Bp., 2002. 11.
17. *Hunyady György*: A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükré. Új Pedagógiai Szemle 1997/10.
18. Arménia 1887. évf. 14.
19. Arménia 1992. évf. 342.
20. Válasz Hckiat Vártán levelére. Erzsébetvárosi Hírlap 1906. 2. 18. 2.
21. *Gudenus János József*: Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája. Bp., 2000.